

KONTSONANTE MULTZOEN AHOZKERA

Durango, 1986-V-30

Juan Manuel Etxebarria Ayesta

Hitz egiten dugunean, “Kanpo Sandhi” edo “Grupo Foniko”en bidez egiten dugu, eta era horretara, kontsonanteen elkar-joteak sortzea, guztiz bidezko da, herri-hizkuntzaren eufonia, ekonomia eta artikulazio ohitura bitarteko direlarik.

Izan ere, ez da bat ere erreza “Grupo Foniko” edo osterantzeko kontsonante elkarte batzu ahozkatzea, eta horregatik herriak, berezko fonetika legeak jarraituz, erreztu egin du kontsonanteon ahozkerara.

Hiztun bakoitza aparteko mundu bat da eta beste hiztunekin bateratsu hitz egin arren, beti dira bata bestearengandiko aldakuntzak.

Gainera, hiztun bakoitzarengan ere, bizitzako egoera guztiak ez dira berdinak, eta egoera batean egon edo beste batean egon, “Grupo Foniko” berbera, ez da berdin-berdin ahozkatzen.

Nire aldetik, Zeberioko euskeran aurkitu ditudan “Kontsonante Multzo”en ahozkerara jasoten saiatu naiz, euretariko batzu, aurrerago aipatu ditudan faktoreen arabera, beti berdin ahozkatzen ez direlarik.

Metodologiari dagokionez, era askotara azter daiteke “Kontsonante Multzo”en ahozkerara. Nik jarraitu dudana bidea hauxe da: Ahots-Moldeari dagokion sailkapena hartu, eta euretariko kontsonante bakoitza, herrian erabilten diren beste, kontsonante posible guztiarekin elkar-jo erazi, bananbanan eta alfabetikoki, herriko hiztunengandik jasotako adibideak bitarteko direla.

Argi-bide bezala, komilla artean doan fonologia mailako herri-adibide bakoitzak, literatura mailako bere parearen darama gainean, “Kontsonante Multzo”en jatorria ikusi eta ondorioak aterateko.

1. Leherkari gorrak

1.1. “-p” Ez da erreza azken posizioan “p” bat aurkitzea “eup!” edo ez bada.

1.2. “-t + b-” = “-p-”

bat bai
“bapai”.

“-t + d-” = “-t-”

bat dator
“batator”.

“-t + f-” = “-f-”

bat falta da
“bafaltada”.

“-t + g-” = “-k-”

bat gara
“bakara”.

“-t + j-” = “-j-”

nik badaukat Jaungoikoa
“nipadauke jangoikoa”.

“-t + k-” = “-k-”

bat karran doa
“bakarrandoa”.

“-t + l-” = “-l-”

nik badaukat laguna
“nipaukolagune”.

“-t + m-” = “-m-”

emon dot mosua
“emondomosue”.

“-t + n-” = “-n-”

ekarri dot narra
“ekarrionarra”.

“-t + p-” = “-p-”

bat parean dago
“baparean dao”.

“-t + s-” = “-s-”

jan dot sagarra
“yandosagarra”.

“-t + tx-” = “-tx-”

nik badaukat txakurra
“nipaukotxakurre”.

“-t + x-” = “-x-”

nik badaukat xaxarea
“nipaukoxaxarea”.

“-t + y-” = “-tx-”

bat jan dau
“batxandau”.

“-t + z-” = “-z-” (“s” ahozkatzen da)

entzun dot zurea
“entzundosurea”

Ondorioak:

a) “-t” fonemak “b-; g-; y-” jotean, fonema berri bat sortzen da bakoi-tzarekin: “-p-; -k-; -tx-” hain zuzen. Fonema berrion izateari buruz, Ahoskunea bigarren fonemarena da baina Ahots-Moldekoaren eraginez gorturik.

b) “-t + d-” kasuan, biak ditugu Ahoskune berekoak eta elkar-jotean gorra nagusitzen da.

d) “-t + y-” kasuan, gortzetik aparte, Ahoskunea ere zertxobait aldatzen da sabai-aurrerantz.

e) Beste kasu guztietan, “-t” galdu egiten da jarraian datorren fonema nagusituz.

Baliteke “-t” hori galdu ez egitea intensitatearen arabera, baina orduan leherkari gorraren eraginezko eten bat sortuko litzateke eta datorren fonema hitz hasieran balego bezala hartu behar da. Dena den, herria beti doa errezero eta galtzea da errezeroa.

1.3. “-k + b-” = “-p-”

nik badakit
“nipakit”.

“-k + d-” = “-t-”

geuk dakigu
“gautakiu”.

“-k + f-” = “-f-”

hark falta dau
“afaltadau”.

“-k + g-” = “-k-”

hark garoaz
“akaroas”.

“-k + j-” = “-j-”

hark jentilak
“ajentilek”.

“-k + l-” = “-l-”

neuk lagunduko deusatz
“naulagundukotzet”.

“-k + m-” = “-m-”

hik musean ez dakik
“imusean estakik”.

“-k + n-” = “-n-”

pozik naukazu
“posinaukosu”.

“-k + ñ-” = “-ñ-”

pozik ñabiltzu
“posiñabiltzu”.

“-k + p-” = “-p-”

nik polito jan dot
“nipolito yandot”.

“-k + s-” = “-s-”

barruzkiak samur dagoz
“barruskiesamurdaos”.

“-k + t-” = “-t-”

hark taukia darabil
“ataukie darabil”.

“-k + tx-” = “-tx-”

hark txakurra daroa
“atxakurre daro”.

“-k + x-” = “-x-”

hark xaxarea dauka
“axaxarea dauko”.

“-k + y-” = “-tx-”

berak jan dau
“beratxandau”.

“-k + z-” = “-z-” (“s” ahozkatzen da)

pozik zatoz
“posisatos”.

Ondorioak:

a) “-k” fonemak “b-; d-; y-” jotean, fonema berri bat sortzen da bakoi-tzarekin: “-p-; -t-; -tx-” hain zuzen. Fonema berrion izatea dela eta, Ahosku-nea bigarren fonemarena da baina Ahots-Moldekoaren eraginez gortutakoa.

b) “-k + g-” kasuan, biak dira Ahoskune berekoak eta elkarjotean gorra nagusitzen da.

d) “-k + y-” kasuan gortzetik aparte, Ahoskunea ere zertxobait aldatzen da sabai-aurrerantz.

e) Beste kasu guztietan, “-t”rekin gertatu den bezalaxe, “-k” galdu egiten da jarraian datorren fonema nagusituz.

“-k” galdu ez egite bat balitz, “-t” ren arrazoi berberagatik litzateke.

1.4. “-k + $\emptyset$ ”

a) “-k” plurala zein ergatiboa, azken posizioan agertzen denean bokale berri bat sortzen da, gehienetan “-k” horren aurrekoa lakoa eta era horretara ez da galtzen “-k” hori:

“nik i...”

“onek e...”

“guk u...”

“gixonok o...”.

b) Deklinabideko ablatibo kasuan azkeneko “-k” askotan entzun ere ez da egiten:

‘Bilboti nator’

“soas emeti”

“etorri munati”.

Bokale bat sortuz gero, “-k” hori entzuten da:

“basotik i... sasio dao ugeri”.

2. Frikari-xistukariak

2.1. “-s” fonema ez da oso ugaria azken posizioetan eta gainera ez du ahozkatze arazorik beste kontsonanteekin elkar-jotzean.

2.2. “-z” (“S” bezala ahozkatzen da).

(E)Z “-z + b-” = “-zp-”

ez badator

“espadator”.

“-z + d-” = “-zt-”

ez dator

“estator”.

“-z + g-” = “-zk-”

ez gara
“eskara”.

“-z + l-” = “-l-”

ez leuskio
“elauskio”.

“-z + ll-” = “-ll-”

ez liatak
“ellatak”.

“-z + n-” = “-n-”

ez noa
“enoa”.

“-z + ñ-” = “-ñ-”

ez nioak
“eñoak”.

“-z + s-” = “-s-”

ez sagurik
“esagurik”.

“-z + x-” = “-x-”

ez xaxararik
“exaxararik”.

“-z + y-” = “-tx-”

ez jatok
“etxatok”.

“-z + z-” = “-z-/-tz-”

ez zan etorri
“esan etorri” (gehientsuenok)
“etzan etorri” (adinekoek).

Ondorioak:

Herriko adibideetan ikusi ahal izan dugunez, baditugu fenomeno aipagarri batzuk (E)Z proklitikoaren “-Z” dela eta.

a) Alde batetik goian aipatu dugun “-Z” horrek gortu egin ditu hurrengo “b-; d-; g-; y-” fonemak “-p-; -t-; -k-; -tx-” bihurtuz.

b) “-z + z-” kasuan, gaur egun adinekoren bat ez bada Goi-Hobietakoa egiten dugu Bizkar-Hobietakoa egin beharrean.

d) Beste kasuetan (leherkari gorak ez badira) “-z” galdu egiten da hurrengo datorren fonema nagusituz.

2.3. Orain arte esandakoa egia bada ere, badira gorketarik gertatzen ez diren “Grupo Fonikoak”.

- a) ez behar = “esbear” [eʒb^heã].
- b) ez gauza = “esgausa” [eʒg^haus̃a].
- d) ez jakin = “esyakin” [eʒy^hakin].
- e) ez lan = “eslan” [eʒl^hán].
- f) etab. etab.

Gortu ez egitearen arrazoa zabala litzateke baina hipotesi gisa baino ez bada ere, gorketa gehientsuenak aditz jokatuan gertatu dira eta beste kasuok ez dira erabilera berdinekoak. Eta gainera nere ustez kronologiarekin loturik dago gortzea edo ez gortzea geroago ere ikusiko dugun bezala.

2.4. (—)Z instrumentala hartzen badugu ez dugu gorketarik aurkitzen normalean.

- a) berez badabil = “beresbadabil” [bereʒb^hadabil].
- b) berez dator = “beresdator” [bereʒd^hátoɾ].
- d) berez goaz = “beresgoas” [bereʒg^hoás].
- e) oinez jatok = “oñesyatok” [oɲeʒy^hátok].
- f) buruz dakit = “burusdakit” [buruʒd^hákit].
- g) Etab. eta...

Dena dela eta kronologia kontutan harturik kasu batzuetan agertzen da gorketa esate baterako “-Z GERO” kasuan:

- joanez gero = “yoaneskero”.
- etorritz gero = “etorri eskero”.
- etab...

Kasu berean eta esakuna eginetan ere agertzen da gorketa hori:

- “arreskero”.
- “oneskero”.
- etab...

3. Afrikariak

3.1. “-tx + b-” = “-sb-”.

apatx barrua
“apasbarrue”.

“-tx + d-” = “-sd-”

apatx dandarra
“apasdandarras”.

“-tx + f-” = “-sf-”

apatx formea
“apasformea”.

“-tx + g-” = “-sg-”

apatx ganea
“apasganea”.

“tx + ...etab. etab...” = “-s + beste kontsonentea.

Ikusten denez, “-tx” afrikaria “-s” frikarira pasatzen da. Hurrengo kontsonantea ozena baldin bada ozendu egiten da, bestela gor jarraitzen du.

3.2. “-tz”.

“-tz + b-” = “-sb-”

gatz bakoa
“gasbakoa”.

“-tz + d-” = “-sd-”

gatz dirua
“gasdirue”.

“-tz + f-” = “-sf-”

gatz faltea
“gasfaltea”.

“-tz + g-” = “-sg-”

gatz garaue
“gasgaraue”.

“-tz + ...etab. etab...” = “-s + hurrengo konts.”.

Kasu honetan ere “-tz” afrikaria “-s” frikarira pasatzen da. Ozen edo gorra izatea jarraian doa kontsonanteak dakarkio.

4. Sudurkariak

“-n + b-” = “-nb-”

zain bako

“sanbako” [šambáko].

“-n + z-” = “-øz-” *

egiten zan

“itesan”.

“-n + m-” = “-m-”

aahal dan moduan

“aldamoduen”.

“-n + n-” = “-n-”

aahal dan naurrian

“aldanaurrien”.

“-nb-” elkartzean eta biak ozenak izan arren, esakuna zahar eginetan bigarrena gortu egiten da:

Zain bedar = “sanpedar” [šampedár].

Agin bide = “aginpide” [áginpíde].

Ezkon barri = “eskonparri” [eškompáři].

“-n + m-” = “-m-” egitea bidezko da eta “-n + n-” asimilaz-
tzea ere bai.

5. Albokariak

“-l + l-” = “-l-”.

mutil luzea

“mutilusea”.

Asimilazio hau kenduz gero ez dago beste problema handirik esakuna egi-
nen bat edo beste ez bada; adibidez:

Ibilbide = “ibilpide”.

6. Dardarkariak

“-r”ren jarraian kontsonante ozen bat baldin badago errez galtzen da
dardarkaria:

Behar da = “beada”.

Ur bidea = “ubidea”.

Esakuna eginetan gortzeraino ere heltzen da dardarkariaren hurrengo kontsonante ozena:

Burdi bide = “burpide”.

7. Kontsonante bikoitzak

7.1. “-st”.

“-st + b-” = “-sb-”

bost bider
“bosbider”.

“-st + d-” = “-sd-”

bost doaz
“bosdoas”.

“-st + f-” = “-sf-”

bost firu
“bosfiru”.

“-st + g-” = “-sg-”

bost goas
“bosgoas”

“-st + etab. etab...” = “-s + beste kontsonantea.

Kasu honetan leherkari gorra galtzen da eta ozen-gor arazoa hurrengo fone-mak eragiten du.

Bizkaieraz, ZER-NORI-NORK aditz-erroa “EUTSI”tik hartzen da eta berez “-ts”z bukatu behar luke baina metatesi bidez “-ST” egiten du.

Dena den, aditz horren lehen pertsonan “-ST” azken posizioa bada, ahozkatu egiten da baina sarritan hobeto ahozkatzeko edo, bokale bat agertzen da azken “-T” horri deusala:

ekarri deust
“ekarrioste”.

7.2. “-RT”.

“-rt + b-” = “-rp-”

bart bai
“barpai”.

“-rt + d-” = “-rt-”

bart danok
“bartanok”.

“-rt + g-” = -rk-”

bart goizetik
“barkoxetik”.

“-rt + ...etab. etab...” = ...

Kasu honetan, “-R” gorde egiten da eta “-T-” fonemak beste kontsonante ezberdinekin jotean aurrean aipatu dudan 1.2. apartaduaren antzera jokutzen du.

7.3. “-RK”.

“-rk + b-” = “-p-”

inork badaki
“iñopádaki”.

“-rk + d-” = -t-”

nork dauka?
“notauko”?

“-rk + g-” = “-k-”

nork garoaz?
“nokaroas”?

“-rk + ...etab. atab...

Bikote honetan “-R-” galtzen da eta “-K-” fonema beste fonema ezberdinekin elkar jotean aurrerago aipatu dugun 1.3. apartadukoaren antzera jokutzen du.

7.4. -LZ > Z.

dabilz > “dabis”
zabilzee > “sabisie”.

...etab. ...etab. ...etab...

8. Idazkera ≠ Ahozkera

Herrian egin ditudan grabaketetan adinekoak izan dira nire berri-ematzaileak eta argi dago “belarria” dena euren ahozkeraren oinarri.

Baina adinekoak ez direnak eta batez ere gazteak alfabetatzen hasi diren neurrian ahozkera aldatzen hasi dira idazten den fonema bakoitzari bere hotsa emanez.

Idazten den bezala ahozkatzeak bere arriskuak ditu batez ere Fonetika arloan. Har dezagun adibidez:

Lit. ez dakit
Fonol. “estakit”.
Fonet. [eštákit].

Literaturarako onartu ditugun fonemak idazten diren bezala ahozkatzen baditugu, Fonetika mailan asko aldatzen direla ikus genezake:

Lit. ez dakit.
Fonet. [eʒdakit].

Ikusten dugunez, ahozkeraren jatorrean edo herrikoian Literatura mailako “-z + d-” Goi-Hobietako Frikari Gorra eta Hortzetako Leherkari Gorra bihurtu dira.

Baina idazten den bezala ahozkatuz gero, “-z” Goi-Hobietako Frikari Ozena da eta “d-” Hortzetako Frikari Ozena.

Beste adibide asko har genitzake jasotako guztiaren arabera, baina ez nuke nahi lan hau amaitu 7.3. apartatuko Ergatiboaren kasua aipatu gabe.

Beste fonema batzu ere bai, baina Ergatiboaren ahozkeraren ez da bat ere erreza “Grupo Foniko”aren barruan ez bada.

Euskera, atzizkibidezko hizkuntza bat dugunez gero, sarri gertatzen dira ergatibo eta guztizko fonema multzoak.

Herriak ez daki ez gramatikarik ez fonetikarik, baina logika onez bideratu du ergatiboaren ahozkeraren Ergatiboa bera galdu gabe.

Gaur oster, batez ere gaztetxuak edo ikasten ari direnak herriak galtzen duen fonema gordetzen eta herriak gordetzen duena galtzen hasi dira, baina hori ez da legezko. Konpara ditzagun adibideok:

Herriak: Nork daki hori? = “notaki ori?”.

Gaurkoak! : Nork daki hori? = “nor daki ori?”.

Hiztunon ohitura beti errezeraren joatea da eta gaurko batzuk errezeraren jo dute baina oker.

Beste alde batetik, eta hau azento edo entonazioarekin loturik doa, fonema guztiak ahozkatzen hasten bagara, herri-intonazioa aldatzen dugu eta hemen ere herri-bidetik urrundu egiten gara.

Beste hizkuntza batzuetan oso normala da idazkeraren eta ahozkeraren bereiztea, frantzesaren eta ingelesaren adibidez.

Euskeraren kasuan, itxaso zabal eta sakon bat dugu ahozkeraren mundu hau, baina nire ustez, ahal den neurrian errespetatu egin beharko litzateke jatorrizko ahozkeraren, berezko laburketa bidez egin diren Grupo Foniko asko eta asko gogorregi egingo liratekeelako literatura mailan ahozkatzean.

Hizkuntzaren prozesua Psiko-Fisiologikoa da eta bokalekordetan hasi eta ezpainetarainoko guztiak zerikusi handia du gure hizkuntza mintzatuan. Horregatik ba, prozesu honen arabera, herriak bide zati bat behintzat eginik dauka eta bide horretan atzerakada fonetiko bat egiteak, ez ete du mintzaireraren bidea okertuko?

Hizkuntza komunikatzeko da eta gehienbat ahoz komunikatzen gara. Horregatik ba, euskera biziak iraungo badu, ahozkoa eta literaturazkoa, biak dira beharrezkoak bata bestearen osagarri.